

Dr Jovan Marjanović: Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941.

Institut društvenih nauka Beograd, 1963.

Mijo Klarić

O ustanku i narodnooslobodilačkom pokretu naroda u Srbiji 1941. godine do sada je napisano nekoliko manjih i većih rasprava, studija i drugih različitih priloga posebno ili u sastavu pojedinih djela kao i u raznim časopisima i zbornicima. O toj značajnoj godini u historiji jugoslavenskih naroda nedavno je i Jovan Marjanović objavio studiju odnosno doktorsku disertaciju o ustanku i narodnooslobodilačkom pokretu u Srbiji 1941. godine. Autor ove studije bavi se već niz godina izučavanjem NOB-a i socijalističke revolucije, te je do sada pored manjih priloga napisao nekoliko zapaženih studija i rasprava pretežno iz historije srpskog naroda.

Ovaj obiman rad rađen je na osnovu bogate arhivske građe koja se pretežno nalazi u domaćim arhivima. Usljed relativno malog broja sačuvanih dokumenata o ustanku i narodnooslobodilačkom pokretu 1941. godine autor se često, da bi rekonstruirao pojedine događaje, morao služiti memoarskom građom i dnevnicima pojedinih učesnika narodnooslobodilačkog pokreta koji su neposredno sudjelovali u njima ili bili njegovi očevici, te djelomčino okupatorskim i kvinslinškim izvorima. Pisac se takođe obimno koristio i raznovrsnom (političkom, publicističkom i naučnom) literaturom publiciranom u toku NOB-a ili nakon oslobođenja zemlje, a naročito radovima istaknutih rukovodilaca NOB-a u kojima se daju ocjene ustanka i NOP-a u Srbiji 1941. godine. Nedovoljna pristupačnost potrebne arhivske građe iz stranih arhiva i raznih stranih poslijeratnih publikacija o NOP-u u Jugoslaviji, bile su daljnja prepreka autoru u radu na ovoj studiji.

Sve te objektivne poteškoće imale su svog odraza u ovoj studiji tako da nam autor nije mogao dati potpunije ocjene svih događaja. Daljnja istraživanja spomenutih izvora svakako će upotpuniti sliku o ovom najznačajnijem periodu u historiji naroda u Srbiji. Pored ovih, autor je naišao i na niz drugih problema te ih u relativno kratko vrijeme rada na studiji nije mogao sam riješiti. Tako u nemogućnosti da sam u cijelosti obradi ustanak i NOP u Srbiji 1941. godine autor se u radu ograničio pretežno na izučavanje ustanka u zapadnoj Srbiji i Šumadiji. Ostala pitanja obrađena su u najneophodnijoj mjeri kako bi se kompleksnije sagledao i shvatio ustanak i NOP u tom dijelu Srbije 1941. godine.

Pored predgovora autor je u dosta opširnom uvodu na sažet i veoma pregledan način, pored ostalog, prikazao težak vojni, politički i ekonomski položaj Srbije u okupiranoj Jugoslaviji, formiranje kvinslinškog aparata vlasti, sukob interesnih sfera okupatora na teritoriju Srbije te opće političke prilike u to vrijeme u Srbiji.

Knjiga je podijeljena na šest poglavlja koja predstavljaju homogenu cjelinu. Obrada problema unutar pojedinih poglavlja vršena je kronološki prema kraćim i dužim vremenskim razmacima što je omogućilo veću sistematičnost i preglednost studije.

U prvom poglavlju Marjanović je vrlo dokumentirano obradio pripreme KPJ za oružanu borbu (april—juni 1941. godine) polazeći od raspoloženja narodnih masa i konkretnih akcija KPJ u aprilskom ratu. Izdaja buržoazije u aprilskom ratu, nakon njega represalije i teror okupatora nad narodom, koji su poprimali svakim danom sve žešće obilježje, i težak međunarodni položaj Jugoslavije poslije okupacije zemlje teško su podnosili

široki slojevi naroda. U takvoj situaciji »nade u oslobođenje od okupatora budila je u samoj zemlji Komunistička partija Jugoslavije upoznavajući ih s potrebom akcije protiv okupatora i njegovih pomagača i pripremajući te akcije«. Dokumentirano i pregledno obrađene su konkretne akcije Partije i SKOJ-a u Srbiji na političkoj, organizacionoj i vojnoj pripremi ustanka; vojne i političke protuakcije okupatora i kvinslinga, stanje u redovima buržoazije i njena dezorijentacija i orijentacija u pravcu suradnje sa četničkim pokretom i okupatorom a protiv suradnje s KPJ, odnosno NOP-om.

Drugo poglavlje obrađuje početak oružanog ustanka (22. juna — 1. augusta). Autor najprije raspravlja o značenju i posljedicama njemačkog napada na SSSR i njegovu odrazu na daljnju sudbinu jugoslavenskih naroda te u vezi s tim o konkretnim akcijama centralnog i pokrajinskog rukovodstva KPJ za početak oružanog ustanka. Dosta se opširno obrazlaže linija i taktika KPJ u ustanku, opći politički i vojni uvjeti u kojima Partija organizira borbu, različiti propusti i greške; socijalni, brojni sastav ustanika. U vezi s tim značajna je autorova konstatacija da snaga Partije »nije toliko ležala u broju njenih članova koliko u ispravnosti njene politike, u sposobnosti da u određenom trenutku shvati najbitnije interese i težnje naroda, da ih izrazi i bori se za njihovo ostvarenje«. Nakon detaljnog opisivanja načina stvaranja partizanskih odreda na teritoriju Srbije, sedmojulske ustanka i prvih partizanskih akcija te poraza okupatorskih i kvinslinških snaga autor daje veoma koncizno i pregledno djelatnost političkog i vojnog rukovodstva NOP-a u prvim danima ustanka. Daljnji porast ustanka prisiljava okupatore i kvinslinge da se povežu sa četničkim pokretom i da pomoću njega pokušaju vojno i politički suzbiti daljnje širenje ustanka i NOP-a u Srbiji.

Slijedeće, treće poglavlje obrađuje razmak ustanka i stvaranje prvih oslobođenih teritorija (august — prva polovina septembra 1941.). Nakon obrade akcija vojnog i političkog vodstva ustanka u Srbiji, u cilju jačanja partizanskih odreda i NOP-a, autor daje dosta iscrpan pregled borbi partizanskih odreda na teritoriju Srbije i stvaranje oslobođenog teritorija u zapadnoj Srbiji i Sumadiji. U nastojanju da sačuva svoje klasne interese srpska se buržoazija u zemlji okuplja, u borbi protiv ustanika, oko četničkog pokreta Draže Mihajlovića koji od početka nalazi punu podršku kod izbjegličke vlade i postaje eksponent njene politike. Autor je takođe u potrebnoj mjeri i veoma dokumentirano obradio i sve pokušaje vodstva ustanka da pridobije četnički pokret D. Mihajlovića za borbu protiv okupatora i kvinslinga.

Četvrto i ujedno najobimnije poglavlje ove studije obrađuje vrhunac ustanka u Srbiji 1941. godine (16 septembar — 1 novembar). Sve snažniji razvoj ustanka, česte ofenzive partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji i Sumadiji u drugoj polovini septembra i sve veći porazi okupatora prisilili su Hitlera da izda naređenje o uništenju ustanka u Srbiji, a u vezi s tim je i dovlaćenje novih okupatorskih snaga na teritorij Srbije i pojačana vojna i politička aktivnost okupatora i kvinslinga. Posljedica toga je početak Prve neprijateljske ofenzive a paralelno s tim i slabljenje ustanka u istočnom i jačanje u zapadnom dijelu Srbije. Prelaz glavnog štaba na oslobođeni teritorij, savjetovanje vojnog i političkog rukovodstva ustanka u Stolicama, organizacija života na oslobođenom teritoriju i njegovo značenje za daljnji razvitak NOP-a obrađeni su na dosta prikladan i metodičan način. Paralelno s tim dobro su i pregledno obrađene vojne i političke akcije rukovodstva četničkog pokreta izbjegličke vlade na unutrašnjem i međunarodnom planu protiv NOP-a te nastavak pregovora i sporazumi sa rukovodstvom četničkog pokreta s ciljem zajedničke borbe protiv okupatora.

Oružani sukob NOP-a i četnika Draže Mihajlovića i ofenzive njemačkih divizija u zapadnoj Srbiji (1 novembar — 1 decembar) obrađuju se u petom poglavlju. Poslije opisivanja dvoličnog držanja četnika te definitivnog izigravanja braičkog sporazuma, autor prelazi na detaljnu obradu četničke izdaje i njihova napada, u zajednici s okupatorom i kvinslinzima, na oslobođeni teritorij. Ovo je uvjetovano veoma težak položaj NOP-a ali i poraz četničkih snaga i pregovore četnika s okupatorom u svrhu zajedničke borbe protiv ustanika. Autor nadalje obrazlaže novi sporazum između vodstva ustanka i Draže Mihajlovića, akcije izbjegličke vlade kod savezničkih vlada i svjetske javnosti za pomoć četničkom pokretu, tok borbe u mjesecu novembru, gubitak slobodnih teritorija povlačenje glavnine partizanskih snaga u Sandžak i daje pregled političkih prilika u Srbiji nakon toga. U vezi s daljnjim razvojem NOP-a u Srbiji Marjanović pored ostalog konstatira da »iako su partizani u tom delu Srbije pretrpeli osetne gubitke, iako

je borbeno raspoloženje stanovništva tu opalo zbog žestokih represalija neprijatelja« u Srbiji su i dalje ostale i nastavile borbu znatne snage oslobodilačkog pokreta«. U vezi s tim autor dalje zaključuje da je glavno težište daljnje borbe »tada prešlo iz zapadne Srbije i Sumadije u južnu Srbiju, ali jednom zapaljen, plamen oslobodilačke borbe nije se gasio ni u drugim krajevima«.

U posljednjoj, šestoj glavi ove studije govori se o iskustvu i značaju ustanka u Srbiji 1941. godine. Ovdje je autor, dajući karakteristike ustanka u Srbiji 1941. godine, pretežno ponovio inače poznate ocjene u našoj historiografiji o ustanku u Srbiji, a neke je još snažnije potkrijepio novim činjenicama. Uz to je, između ostalog, dato i nekoliko novih vrlo interesantnih ocjena nekih pitanja koje neće proći bez komentara. Neke od dosadašnjih ocjena o ustanku i NOP-u u Srbiji 1941. godine autor nije uvijek uspio u potpunosti dokumentirati negirati kao na pr. neke teze dra L. Gerškovića o postanku i razvitku narodne vlasti u Srbiji spomenute u ovoj studiji. Smartamo također da je ipak u većoj mjeri pored ostalog trebalo obraditi pomoć i suradnju ustanika u Srbiji s ustanicima u drugim krajevima Jugoslavije kao i propuste i greške kojih je sigurno bilo.

Pri kraju knjige, — pored popisa arhivskih ustanova i njihovih fondova, literature i štampe s kojima se autor u studiji služio, — kao poseban prilog dodana je kronologija partizanskih akcija u Srbiji od 1. VII — 15. IX 1941. U kronologiju su, kako i sam autor napominje, uneseni samo oni događaji koji se spominju u izvornim dokumentima, s punim odgovarajućim podacima. Za period od polovine septembra do početka decembra bilo je nemoguće, zbog oskudnosti izvorne građe, dati potpuniju kronologiju događaja. No i pored toga ovaj će prilog dobro poslužiti za bolje snalaženje i praćenje svih događaja tog vremenskog razdoblja koji su pretežno i neposredno bili predmet razmatranja i u ovoj studiji. Daljnji prilozi u knjizi: proglašeni NOP-a u Srbiji od maja do polovine oktobra 1941. godine, tumač skraćenica, registar ličnih i geografskih imena i dosta opširan rezime knjige na engleskom jeziku još su u većoj mjeri upotpunili njenu vrijednost.

U cjelini uzevši studija J. Marjanovića bez svake sumnje predstavlja značajan prilog našoj histogeografiji o oslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji Jugoslavenskih naroda, posebno srpskog. Ona ne samo da će poslužiti historičarima kao osnova daljnjeg naučnog istraživanja, prije svega ustanka i NOP-a u užem dijelu Srbije 1941. godine, već će korisno poslužiti i onom širem krugu čitalačke publike koji bude zainteresiran za ovaj period naše najnovije historije.